

Marko Škorić

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr Zorana Đinđića 2, RS–21000 Novi Sad
marko_skoric@yahoo.com

Radikalni ateizam Jeana Mesliera*

Sažetak

Krajem sedamnaestog stoljeća, sve više »radikalnih mislilaca« počelo je govoriti o tome da su uobičajena shvaćanja boga nekoherentna, djetinjasta i antropomorfna, zbog čega su ih njihovi suvremenici smatrali ateistima iako ih danas vjerojatno nitko ne bi tako okarakterizirao. Jedno je sigurno – definicija je ateista imala različita značenja u različitim vremenima. Znamo da su zbog toga mnogi autori anonimno objavljivali svoja djela ili su ona objavljivana nakon njihove smrti, a jedan od takvih autora bio je i Jean Meslier. On je bio svećenik koji je napisao knjigu Testament, u kojoj je razvio temeljan materijalistički i ateistički pogled na svijet. Pored toga, napao je Crkvu, kršćanstvo, Isusa, boga, aristokraciju, monarhiju, »stari režim« itd. Rad analizira povijesni kontekst u kojem je Meslier živio, njegovu biografiju i stavove o politici, crkvi, etici, materijalizmu i ateizmu.

Ključne riječi

Jean Meslier, ateizam, materijalizam, prosvjetiteljstvo, tajna literatura

Društveni i intelektualni kontekst ateizma između šesnaestog i osamnaestog stoljeća

»Vidio sam i shvatio greške, zloupotrebe i zablude i poročnost ljudi. Mrzio sam ih i prezirao. Nisam se usudio to izreći za života, ali reći ću to makar dok umirem i nakon svoje smrti; neka se zna da pišem ovaj spomen kako bi mogao poslužiti kao svjedok istini svima onima koji će ga možda vidjeti i pročitati ako budu željeli. Jako rijetko nisam patio u sebi kada sam bio primoran propovijedati te pobožne laži koje sam u svom srcu prezirao... Koje kajanje sam osjećao zbog pobuđivanja vaše lakovjernosti! Tisuću puta sam bio na granici pucanja u javnosti, htio sam vam otvoriti oči, ali strah koji je bio jači od mene obuzdavao me je i prisiljavao na tišinu do moje smrti.« (Meslier 1992; odlomak iz ostavljenog pisma)

Prije Charlesa Darwina (1859.–1964.), odnosno prije darvinizma, većina mislilaca nije mogla shvatiti kako bi poredak i regularnosti u prirodi mogli biti rezultat slučajnosti, a ne inteligentnog stvaranja, i zato je pored teizma najpopularniji bio deizam, iako je (i on) smatran heterodoksijom. Najveći broj obrazovanih ljudi bio je uvjeren da priroda i svi zaključci do kojih možemo doći razumom ukazuju na postojanje boga. Krajem sedamnaestog stoljeća sve više »radikalnih mislilaca« počinje govoriti da su uobičajena shvaćanja boga nekoherentna, dje-

*

Tekst je nastao tijekom rada na projektu broj 179037, financiranom od strane Ministarstva za nauku Republike Srbije.

tinjasta i antropomorfna, a njihovi suvremenici su ih vidjeli kao ateiste, iako bi ih danas malo tko tako okarakterizirao. Veliki je problem odrediti što konstituira ateizam ranog modernog doba ili čak antičkog perioda, tako da ostaje otvorenim pitanje koliko je opravdano ateistima nazvati Theodora, Diagoru ili Euhemera, čarvaka filozofe, Hobbesa, Spinozu i mnoge druge. Jedno je sigurno – definicija ateista se s vremenom mijenjala. Danas se pod ateizmom najčešće smatra stav koji negira samu ideju boga ili u nju ne vjeruje, ali takozvani *poganski ateizam* obično se definirao kao stanovište koje negira postojanje drevnih bogova, čime se lista ateista znatno proširuje i danas teško može pomoći bez veoma pažljive analize (vidi npr. Drachmann 1919/1922). To znači da je bilo kakva transhistorijska upotreba ovog pojma izrazito problematična jer se s vremenom mijenjao i pojam boga. Ako je ateizam u današnjem smislu i postojao u Grčkoj, to je bio »meki« ateizam ili »imputacija ateizma drugima kao sredstvo da se oni diskreditiraju« (Bremmer 2007: 11). Također, u današnje vrijeme fokus na političkoj ulozi religije ne mora imati veze s teologijom, dok je nekada samo i nagovještaj, na primjer da je religija nastala da bi služila u političke svrhe, implicirao etiketu ateizma, te se zato mislioci poput Hobbesa i Spinoze pogrešno svrstavaju u ateiste. I konačno, veliki problem predstavlja želja modernih autora da kasnije značenje termina pripišu ranijim misliocima.

Tezu o tome da je nevjerovanje u šesnaestom stoljeću bilo nemoguće promovirao je Lucien Febvre (vidi Febvre 1937/1982), pozivajući se na nedostatak mentalne aparature koja bi omogućila odbacivanje čuda, providenja i božanske intervencije, tako da zaključak knjige nosi naslov »Stoljeće koje je željelo vjerovati«. Za najupečatljiviji primjer Febvre uzima Rabelaisa i zaključuje da nije sporno da u to vrijeme postoje brojne optužbe među ljudima za ateizam, ali inzistira na tome da su svi ipak bili vjernici, odnosno da je termin *ateist* tada bio besmislen. S ovim shvaćanjem ne slažu se svi povjesničari nevjerovanja (npr. Wootton 1985/1988). Febvre je u pravu kada govori o ograničenim intelektualnim kapacitetima toga doba (ne individualnim, nego kolektivnim, uslijed nerazvijenosti znanosti), prvenstveno zbog nepostojanja teorije evolucije koja bi ponudila *par excellence* znanstveno, naturalističko objašnjenje problema kojima su se tada bavile znanost i teologija, odnosno religija, ali nepostojanje adekvatne teorije ne implicira i nepostojanje pozicije koja je kritički nastrojena prema tada dominantnim idejama, a to je pozicija nevjerovanja u ortodoksiju. Zato nema sumnje u to da je ateizam smatran orijentacijom subverzivnom po društveni poredak i da vjerojatno tu leži rješenje teškog pronalaženja ateista – ateista je bilo, ali oni su sami vjerovali da se moraju pretvarati da su kršćani.

Krajem sedamnaestog i početkom osamnaestog stoljeća odvijale su se razne političke bitke (na lokalnom nivou i širom Europe) i religijski konflikti, ali i filozofske kontroverze, tako da popularnost antikiršćanskih filozofskih ideja raste, naročito između 1680. i 1715. godine. Montaigneov skepticizam je doveo u pitanje aristotelovske kriterije izvjesnosti (Montaigne 1580/1993), kartezijska filozofija (Descartes 1637/2006) je predstavljala oružje u borbi protiv skepticizma i bila je izrazito kritizirana, a najdalje je otišao Pierre Bayle koji je isticao sve loše strane racionalne teologije (Bayle 1697/1965; Popkin 1965). Ne treba zaboraviti ni naturalizam Spinozine filozofije koja je izvršila snažan utjecaj na radikalne ideje koje su dovele do intelektualne krize u Europi (npr. Spinoza 1677/1883). Ipak, ogromna većina mislilaca iz osamnaestog stoljeća pretpostavljala je da je religija (ali uvijek *njihova* religija!) smisljena, što znači da je *Biblija*, iz koje je ta religija crpila autoritet, u izvjesnom smislu bila osnova razuma. Međutim, to ne znači da su svi oni vjerovali u čuda, a to se naročito odnosilo na filozofe prosvjetiteljstva koji su, vjerojatno pod najvećim utjecajem Émiliea du Châteleta i Voltairea, po-

čeli inzistirati na tome da se biblijska interpretacija ne smije sukobljavati sa znanstvenom metodologijom (Schwarzbach 2011). Dakle, tridesetih godina sedamnaestog stoljeća u Francuskoj dolazi do znatnog porasta broja deista, tako da ireligioznost vjerojatno počinje rasti između objavljivanja Bayleovog (Bayle 1697/1965) *Rječnika* i Montesquieuovog (Montesquieu 1748/1897) *Duha zakona* (O'Keefe 1961). To je istovremeno podrazumijevalo i opadanje popularnosti filozofske teodiceje (Fonnesu 2006).

Danas znamo da su mnogi autori svoje spise objavljivali anonimno ili su za svog života odlagali izdavanje, kao što su poznate i sudbine ljudi koji su javno branili svoje radikalne i/ili heretičke ideje.¹ Najpoznatiji mislioci prosvjetiteljstva djeluju prilično blago u odnosu na radikalne mislioce koji su pisali takozvanu tajnu literaturu. Tajnost i anonimnost autora svakako su smanjili čitalačku publiku tih djela, ali su s druge strane omogućili eksplicitnu kritiku antikršćanskih ideja. U tom smislu, »službeno« prosvjetiteljstvo djeluje kao neka vrsta kompromisa između radikalne filozofije »tajnih filozofa« i zahtjeva za održanjem društvenog poretka i društvene hijerarhije. To je službeno prosvjetiteljstvo u najvećoj mjeri vodilo kulturnu bitku za što širu difuziju ideja, a ne bitku filozofskih ideja (Gay 1969; vidi i Israel 2001 za prikaz radikalnog prosvjetiteljstva u Francuskoj, ali i van nje). S vremenom je postalo jasno da uobičajena vizija prosvjetiteljstva nije točna jer ga svodi na nekolicinu poznatih autora, tako da treba uzeti u obzir i tajnu literaturu koja i djela najvećih filozofa postavlja u novi i realan kontekst.

Tajna filozofska literatura odražavala je glavne tendencije u intelektualnoj povijesti sedamnaestog stoljeća i u prvi je plan stavila antikršćanske implikacije – obično je sadržavala temeljne kritike *Biblije*, dogme i svećenstva (Darnnton 2014). Vjerojatno najpoznatije knjige iz ovog područja iz sedamnaestog i osamnaestog stoljeća su *Theophrastus Redivivus* i *De Tribus Impostoribus* (vidi i Darnton 1995).² Najradikalnije knjige pisane su anonimno u tajnosti i

1

Dovoljno je podsjetiti se primjera Domenica Scandelle (1532.–1599.), odnosno Menocchi-ja, koji je spaljen na lomači, i Lucillija Vaninija (1585.–1619.) kojemu je iščupan jezik, a zatim je zadavljen na lomači i spaljeno mu je tijelo. Bolje su prošli takozvani 'slikari bezbožnici' Georg Pencz, Hans Sebald i Barthel Beham, koji su 1525. protjerani iz Nuremberga zbog heretičkih ideja i blasfemije (iako im je ubrzo oprosteno). Sigurno najpoznatiji primjer je Giordano Bruno (1548.–1600.) koji je spaljen na lomači, a istu sudbinu doživio je Miguel Serveto (Michael Servetus, 1511.–1553.) i mnogi drugi.

2

Theophrastus Redivivus je anoniman tekst na latinskom, objavljen u sedamnaestom stoljeću (vjerojatno 1659. godine), a koji zapravo predstavlja antologiju klasičnih grčkih i latinskih filozofa. U pitanju je skup starih argumenata koji su upereni protiv religije i boga i to je naj-sveobuhvatnija kritika tri velike monoteističke religije prije prosvjetiteljstva, iako realno nije izvršila utjecaj na daljnji razvoj napada na religiju i nije spominjana od strane najpoznatijih mislilaca prosvjetiteljstva. Sućina knjige je isticanje da su mnogi veliki filozofi iz prošlosti bili ateisti, da su svi dokazi protiv

postojanja boga pogrešni i da je religija puki ljudski izum. U tom smislu, može se reći da je to jedna od prvih eksplicitnih antireligijskih knjiga u modernoj Europi (npr. Popkin 1984; Hecht 2003). Druge dvije knjige imaju još zanimljiviju (pseudo)povijest. Od trinaestog do osamnaestog stoljeća govorilo se o knjizi *O tri prevaranta*, iako je nitko nikad nije niti vidio niti pročitao, ali gotovo svi su vjerovali da ona postoji. Mit o ovoj knjizi je stoljećima kružio Europom, autorstvo se pripisivalo mnogim ljudima, da bi zatim postao stvaran u osamnaestom stoljeću. Između 1688. i 1719. pojavila su se dva različita teksta – latinski *De tribus impostoribus* (u Njemačkoj) i francuski *Traité des trois imposteurs*, a u opticaju je bilo najmanje 12 različitih naslova koji su cirkulirali u »kozmpolitskim heterodoksnim krugovima, motiviranim antireligijskim vjeronajmima i komercijalnim motivima« (Minois 2009/2012: 161). Sućina ovih tekstova je u napadu na religiju i tri 'prevaranta' – Mojsija, Isusa i Muhameda – a Voltaire je u jednom komentaru francuske verzije napisao čuvenu rečenicu: »Da bog ne postoji bilo bi neophodno izmisliti ga.« (vidi npr. Darnton 1995; Berti, Charles-Daubert i Popkin 1996; Anderson 1997; Minois 2009/2012)

prenosile su se izravno, iz ruke u ruku, a za njima je tragala policija, zapljenjivala ih i spaljivala ako bi ih pronašla. Od 1753. godine najviše tajne literature objavljivao je d'Holbach. Kada se radi o tadašnjim autorima, tajna literatura je najčešće bila proizvod debata između Descartesa i Gassendija, Hobbesa, Malebranchea, Spinoze, Lockea, Leibniza i Berkeleyja. Iako se cenzura vidjela kao nešto potpuno suprotno idealima prosvjetiteljstva, ona je postojala i nije uspjela spriječiti širenje ideja, nego je samo uspjela oblikovati način na koji su se ideje iskazivale i ograničiti njihovo širenje. Ipak, neki autori namjerno nisu željeli objavljivati svoje tekstove zbog cenzure (Muck 2000).

Pored spomenutih knjiga, poznati primjer ove literature je rukopis svećenika Jeana Mesliera (1644.–1729.), objavljivao kao *Memoari* ili kao *Testament*. U njemu autor napada eklezijastičke institucije i kršćansku vjeru s materijalističkog i ateističkog stanovišta i kasniji prosvjetitelji su se ponekad pozivali na njegove argumente. Meslier sigurno nije mislilac koji je filozofima poznat iz brojnih povijesti filozofije, a njegovo ime često se ne nalazi ni u knjigama koje se bave problemom slobodnog mišljenja, skepticizma, ateizma i slično (npr. Robertson 1957; Popkin, de Olaso i Tonelli 1997; Hecht 2003; Martin 2007; Hyman 2010), ali jedno je sigurno – on je bio radikalni ateist. Vjerojatno nije opravdano reći da je bio prvi radikalni ateist (kao što tvrdi Onfray 2006; Onfray 2009), ali je sigurno prvi autor koji je pod svojim imenom (doduše poslije smrti) čitavu knjigu posvetio ateizmu. Njegova biografija je oskudna jer je vodio život koji se nikako ne može okarakterizirati kao zanimljiv i vrijedan minuciozne analize biografa, tako da oni najčešće nisu međusobno u potpunosti usklađeni, ali to ne mijenja sučinu stvari.³

Biografija i *Testament*

»[P]očeó sam pisati: kako bih otvorio vaše oči, kao što sam rekao, koliko god je to u mojoj moći, za sve greške, zloupotrebe i praznovjerja s kojima ste bili odgajani i hranjeni i koje ste, da tako kažem, sisali.« (Meslier 2009: 42)

Jean Meslier rođen je 15. siječnja 1664. godine u mjestu Mazerny u pokrajini Ardennes na sjeveroistoku Francuske, u vrijeme vladavine Louisa XIV. Bio je dobar đak, ali nikad nije bio previše zainteresiran za školovanje i zna se da ga je od 1678. latinskom jeziku podučavao svećenik koji je živio u blizini. Strastveno je čitao jedino Descartesa, čije će ideje kasnije odbaciti. Karijeru je započeo 29. ožujka 1687. i četrdeset je godina radio u mjestu Étrépigny s oko 165 stanovnika (Onfray 2006). Rijetko kada je tražio da mu se plati za svadbe ili sahrane, a kada bi na kraju svake godine provjerio knjige i prihode, višak novca davao je sirotinji. Siromašnima je, također, pomagao i kada je dobio nasljedstvo, a ostavio im je i svoju imovinu nakon smrti. U njegovoj biblioteci bilo je manje od pedeset knjiga, a citati iz *Testamenta* jasno pokazuju da mu je omiljeni autor bio Montaigne, a imao je i publikacije Vaninija, La Bruyerea i La Boetija.⁴

Čitava svećenička karijera je prošla mirno, osim nekoliko epizoda. Prema nekim navodima, u dva navrata živio je s mladim služavkama. Budući da svećenicima nije bilo dozvoljeno imati služavke mlađe od četrdeset godina, bio je opomenut i naređeno mu je bilo da se od prve služavke razdvoji, ali počeo je tvrditi da je ona zapravo njegova nećakinja, na temelju čega je bio kažnjen od strane nadređenih s mjesec dana samice u manastiru. Tijekom jedne ispovijesti odbio je pružiti uslugu lokalnom bogatašu koji je loše tretirao seljake,

tako da se plemić žalio biskupu i bio je po drugi puta kažnjen (Onfray 2009). Godinama kasnije, kada je imao 55 godina, ponovno je imao služavku koja je imala 18 i opet je inzistirao na tome da je u pitanju nećakinja. Ove epizode možda, makar djelomično, objašnjavaju i njegove stavove o braku, o kojima će kasnije biti riječi. Ovo su jedini zanimljivi detalji iz njegovog života koji se mogu pronaći. Umro je 28. ili 29. lipnja 1729. godine i sahranjen je bez nadgrobnog spomenika ili bilo kakve oznake. Svoje životno djelo pisao je najvjerojatnije između 1719. i 1729. godine, napravio je tri kopije (Wade 1933), i sve što je radio držao je u tajnosti da ne bi naškodio svojim bližnjima i dragim ljudima, ali i iz straha za svoju sudbinu.⁵ Pored primjeraka *Testamenta* ostavio je i pismo od dvadesetak stranica koje, u sućini, predstavlja sažetak knjige.

Meslierovo djelo ubrzo se počelo ilegalno prepisivati, rukopis postaje skup i oko 150 kopija dolazi do Pariza za manje od pet godina. Ubrzo nakon autorove smrti Voltaire je čuo za njegove ideje i uspio je doći do primjerka knjige.⁶ Ipak, tekst je za Voltairea bio isuviše radikaln, tako da, kada je 1761./1762. godine objavio navodno Meslierov rukopis, on više nije imao (nikakve) veze sa svojim originalnim autorom. Objavljena knjiga je implicirala da je Meslier deista jer je Voltaire na puno mjesta mijenjao tekst, a njegov materijalizam i egalitaristička politika u potpunosti su ignorirani, kao i ateizam i (možda) komunizam. Također, Voltaire je čak napisao da je u pitanju Meslierov pokušaj da od boga dobije oprostaj, što je potpuno netočno jer Meslier sasvim izričito na puno mjesta piše da boga nema, o čemu će isto biti riječi.⁷ Voltaire je 300 kopija poslao svojim prijateljima, a onda je kasnije financirao i drugo i treće izdanje.⁸

Ovakvi potezi doveli su do toga da je originalna Meslierova misao bila nepoznata tijekom narednih sto godina, sve dok nizozemski humanist Rudolph Charles nije 1864. objavio nekoliko stotina kopija originala u Amsterdamu. Na engleskom se knjiga u cjelini prvi put pojavila tek 2009. godine (Meslier 2009).⁹ Međutim, situacija je još kompliciranija jer je d'Holbach anonimno objavio svoju ateističku polemiku *Le bon sens* 1772. godine, koja je ponovo objavljena 1791., dvije godine nakon njegove smrti, ali kao *Le bon sens du*

3

O Meslierovom životu nedavno je napravljena i predstava *Posljednji svećenik: predstava o životu Jeana Mesliera* (vidi Hall 2007; Brewer 2007).

4

Po svojoj strukturi knjiga podsjeća na *Eseje*.

5

Danas postoji internet stranica <http://www.clergyproject.org> koja služi tome da »religijski profesionalci«, koji više nemaju vjeru u natprirodno, mogu pronaći sebi slične ljude. Neki od ljudi koji su pomogli oko inicijalnog financiranja čitavog projekta bili su Richard Dawkins i Daniel Dennett, a rad koji je poslužio kao inspiracija za to bio je Dennett i LaScola 2010.

6

Voltaireovo prvo spominjanje Mesliera datira iz pisma koje je uputio Thieriotu u studenom 1735., a drugi put ga spominje u veljači 1762., da bi ga do kolovoza 1764. spomenuo u 34 pisma (njega ili njegov *Testament*) (Crist 1933).

Zato se najčešće pretpostavlja da je prvi put čuo za Mesliera tek 1735. godine (Onfray 2006), iako se može naći i podatak da je Thieriot rekao Voltaireu za Mesliera, a ne obrnuto (Spink 1960/2014).

7

Voltaire je smatrao da je odnos s božanstvom osoban i da ne zahtijeva bilo kakve kolektivističke rituale, a zaista se protivio ateizmu zato što je smatrao da zakoni fizičkog svijeta nužno pretpostavljaju postojanje inteligentnog tvorca. Onfray ide još dalje od uobičajenih interpretacija Voltairea i kaže da je on samo javno bio deista, a da je privatno poštovao katoličanstvo (Onfray 2006).

8

Spink (1960/2014) piše da je drugo izdanje (nakon odmah rasprodanog prvog) štampano u 5000 primjeraka.

9

Američko izdanje je sređeno da ne bude repetitivno kao original, ali je sućina ostala ista.

curé Meslier, suivi de son testament ili *Superstition in All Ages* na engleskom (d'Holbach 1772/1878). Iako se već 1803. saznalo da je d'Holbach autor, čak i danas se ponekad brka i misli da je u pitanju Meslierovo čuveno djelo. Ponovna izdanja često sadrže dijelove teksta iz *Testamenta* koje je izvlačio Voltaire, kao i njegovu korespondenciju koja se tiče Mesliera (Kent 1995; Hatch 2013). Poznato je još jedno izdanje knjige (koje također nema veze s Meslierovim tekstom) koje je priredio Sylvain Maréchal 1789. godine – *La Catéchisme du curé Meslier*. Nije na odmet spomenuti da je Meslierova knjiga javno osuđena od strane Parlamenta u Parizu 1775., kao i 1824. i 1838. godine (Spink 1960/2014). Usprkos ovoj zbrci, do originalnog teksta došao je La Mettrie dok je bio na dvoru Friedricha II., Helvetius i d'Holbach su ga također posjedovali, ali ga nikad nisu citirali, a na njega se kasnije oslanjao i Marquis de Sade; ali inače je Meslier rijetko kada bio citiran od strane revolucionara. I konačno, zanimljiv je podatak da su 1919. godine boljševici utisnuli Meslierovo ime na obelisk u Moskvi (Onfray 2006).

Dakle, Meslier je u 97 poglavlja napao Crkvu, religiju, Isusa, boga, ali i aristokraciju, monarhiju i »stari režim«, a promovirao je anarhistički komun(al)izam, materijalističku filozofiju i moderni hedonistički ateizam. Zato je vjerojatno točna već spomenuta tvrdnja da je to ili prva knjiga u potpunosti posvećena ateizmu ili koja eksplicitno formulira ateistički pogled na svijet (Onfray 2005/2007).¹⁰ Primarna meta knjige su katolička crkva i kršćanska religija, a primarni cilj je obrana i zaštita siromašnih, žrtava, seljaka i radnika, odnosno uopće eksploatiranih, uključujući žene i životinje. Prije analize Meslierovih ateističkih stavova potrebno je ukratko prikazati njegove ideje o politici i etici koje su vjerojatno prethodile formuliranju radikalnog ateizma.

Meslierova politička i etička misao

»Izvor, dakle, dragi moji prijatelji, svih zala koja vas lome i svih prevaranata koji vas čine jadnim zatočenicima grešaka i taština praznovjerja, kao i pod tiranskim zakonima vladara Zemlje, nije ništa drugo do gnusna politika ljudi.« (Meslier 2009: 31)

Konzervativni mislioci koji nisu bili pretjerano skloni religiji, poput Hobbesa (Hobbes 1651/1899) ili Baylea (Bayle 1697/1965), favorizirali su apsolutizam jer je u odsustvu božanskog autoriteta država dobivala ulogu jedinog entiteta koji je u stanju sačuvati poredak. Zato su zanimljive sljedeće konstatacije koje objašnjavaju radikalnost Meslierovih ideja:

»Gotovo svi su u Francuskoj u kasnom sedamnaestom i početkom osamnaestog stoljeća, uz značajan izuzetak Jeana Mesliera, podržavali kraljevski autoritet.« (Schwarzbach i Fairbairn 1996: 81–82; vidi naročito Meslier 2009: 319–329)

Ili:

»Autor enigmatskog *Theophrastus redivivus* u srednjim godinama i Jean Meslier u posljednjim godinama stoljeća ili prvim godinama sljedećeg sistematizirali su principe filozofskog i političkog radikalizma na najpotpuniji i najbeskompromisniji način.« (Spink 1960/2013: 27)

Kod Mesliera je društveni radikalizam vjerojatno bio inicijalna kapsula za razvoj ateizma, odnosno izvjesno je da je prvo bio svjestan društvene nepravde za koju je smatrao da je potpomognuta Crkvom.

»Religija podržava političku državnu upravu koliko god ona bila zlobna; a zauzvrat politička državna uprava podržava religiju koliko god ona bila uzaludna i pogrešna.« (Meslier 2009: 35)

Svi ateisti su smatrali da Crkva igra odlučujuću ulogu u održavanju postojećeg poretka, s tim što su ateisti ljevičari željeli razotkriti tu ulogu Crkve, dok su je ostali željeli sakriti (Wootton 1985).

Meslier je smatrao da religija i politika imaju međusobnu podršku, odnosno da religija podržava političku elitu kao što ta elita podržava religiju, a takav stav je vjerojatno posljedica činjenice da je prije Revolucije Crkva bila i sućinski dio države, odnosno činila je jedan od tri glavna staleža društva (plemstvo, svećenstvo i »treći stalež«). Jasno je da su privilegirani slojevi bili prvi i drugi, iako su činili svega 2% stanovništva, a čitava politička vlast bila je u njihovim rukama. Svećenstvo je imalo izuzetan društveni utjecaj jer je na osnovu feudalnih prava ubiralo velike prihode s krupnih crkvenih imanja. Međutim, ovaj sloj nije bio homogen po sastavu ili porijeklu jer je istinski privilegirani položaj imalo samo više svećenstvo (plemičkog porijekla), dok je niže imalo skromnije prihode i po položaju je bilo bliže pripadnicima trećeg staleža (vidi npr. Anderson 2007).

Meslier je bio uvjeren da najmudriji i najobrazovaniji ljudi vide sva zlostavljanja, greške i nepravde na ovom svijetu, kao i zlodjela državne uprave, ali da ostaju nijemi jer o njima brine upravo državna uprava koja im je osigurala razne lukrativne poslove (Meslier 2009: 33–34). S druge strane, siromašni ili neuki im se također ne suprotstavljaju zato što nisu u stanju otkriti sve greške i prevare kojih na ovome svijetu ima puno. Zato im je na kraju knjige Meslier poručio:

»Uvjerite sebe, onda, dragi ljudi, da su greške i praznovjerja vaše religije i tiranije vaših kraljeva i svih onih koji vladaju nad vama njihovim autoritetom smrtonosan i gnusan uzrok svih vaših nesreća, bolova, briga i bijeda.« (Meslier 2009: 582)

Sve dok se to ne dogodi, ne postoji nitko tko bi se suprotstavio »tiraniji vladara Zemlje i ne treba biti iznenađen ako su ovi poroci tako moćni i tako univerzalni na svijetu« (Meslier 2009: 35).

On također objašnjava zašto je ogromna većina ljudi u Francuskoj siromašna i tvrdi da je to zbog države, odnosno loše vladavine Louisa XIV., i njenog tereta koji vidi u vladarima, plemstvu i svećenstvu; manastirima, dvorovima, vojnicima, poreznicima, ali i lijenim i beskorisnim ljudima. Crkveni službenici su za njega beskorisni jer ne obavljaju nikakav koristan rad, a ipak žive puno bolje nego narod. Meslier to vidi kao odraz njihovog licemjerja jer su se obavezali na život u siromaštvu:

»Beskorisnost, beskorisnost, glupava beskorisnost! Samo jedan sat dobrog rada vrijedi više nego sve što oni rade.« (Meslier 2009: 290)

Bez poslušnosti »običnih« ljudi sve ovo ne bi bilo moguće, odnosno sve bi prestalo kad bi ljudi *odlučili* postati slobodni. Jasno je da se kod razmatranja državne uprave Meslier najviše oslanja na klasično Boétieovo djelo (Boétie 1576/2008), koji je također isticao da vladar ne može održati svoju moć bez prešutne kooperacije od strane ljudi kojima vlada jer ako nje nema, onda se politička moć i represija raspadaju – oni ljudima duguju sve što imaju.

Meslier smatra da, zbog svega ovoga, ljudi moraju shvatiti dvije osnovne istine, a do toga mogu doći samo ako se steknu znanja iz znanosti i umjetnosti (tako što se prate »svijetla ljudskog razuma«) i ako se uspostave dobri zakoni

(tako što se prati ljudska mudrost). Samo na taj način ljudskim životima mogu vladati čast, pravda i prirodna jednakost. Ipak, bez obzira na prirodnu jednakost ljudi, jednako pravo na život i uživanje u slobodi, ne postoji društveno uređenje u kojem ne postoje zavisnost i podčinjenost. Bez njih društveni život nije moguć (vidi npr. i Simmel 1908/2009), ali one moraju biti pravedne i dobro izbalansirane.

Onfray predstavlja Mesliera kao anarhista, komunista, materijalista, internacionalista i ljevičara (Onfray 2006, 2009). Od ovih etiketa, vjerojatno najspornije su anarhist i komunist, iako treba biti obazriv prema značenju u kojem se ovi termini analiziraju – suvremenom ili nekadašnjem. Meslier jasno piše da je gotovo univerzalno prihvaćeno da treba postojati individualno vlasništvo i zagovara ideju prema kojoj svi podjednako trebaju uživati u dobrima i zemlji. Međutim, individualno vlasništvo s vremenom potiče razvoj pohlepe, mržnje, zavisti itd., tako da on ističe potrebu za pravednom državom, odnosno vlašću, koja želi ostvariti ideal zajedničkog dobra, a ne privatnog dobra privilegiranih grupa. I ne samo to, govorio je i o značaju obrazovanja koje je povezivao s državom, a moderni libertarijanci i anarhisti bi to odbacili, iako nije sasvim jasno je li zagovarao ideju da država treba osigurati obrazovanje koje bi bilo univerzalno i uniformno. U svakom slučaju, jasno je da nijedan anarhist ne bi htio staviti obrazovanje u ruke države (vidi npr. Godwin 1793).

Što se tiče teze da je Meslier komunist, ona se može prihvatiti samo ako se uzme u obzir staro značenje termina. On snažno kritizira francusko plemstvo, ali nije jasno osuđuje li samo one koji su svoje bogatstvo stekli političkim sredstvima ili sve, zato što su komentari o vlasništvu fragmentarni i nekonzistentni. Zato ne možemo znati koja je točno Meslierova teorija o vlasništvu i bilo kakav definitivan zaključak je problematičan. Evidentna je kritika privatnog vlasništva i teza da je najbolje da svi u jednakoj mjeri posjeduju dobra zato što bi to dovelo do najveće sreće ljudi. On je možda bio komunist u smislu u kojem je uređenje ranih kršćanskih zajednica u Rimskoj imperiji bilo komunističko. Kako navodi, kršćanska religija je na početku željela da njeni sljedbenici žive u uređenju koje se može nazvati kršćanskim komunizmom, ali da to uređenje zbog pohlepe nije trajalo dugo. Podjele su se brzo počele javljati, tako da je ideal zajedničkog vlasništva opstao samo u manastirima. Da je zemlja ostala zajednička, on misli da nitko ne bi išao na sud braniti svoj posjed, ne bi bilo zavisti jer bi svi ljudi imali skoro jednak posjed, nitko ne bi krao ili ubijao zbog novca ili posjeda zato što od toga ne bi bilo osobnih koristi itd. (Meslier 2009: 303).

Zanimljive su i Meslierove ideje o zlu i etici. U većini monoteističkih religija bog je transcendentan, što znači da egzistira izvan svoje kreacije, tako da se i problem zla tumači preko kriterija koji nisu ovozemaljski. Međutim, Onfray (Onfray 2009) s pravom tvrdi da je Meslierova ontologija imanentna, u smislu da ne treba tragati za »nadzemaljskim« ili »onozemaljskim« uzrocima, nego da zlo nastaje kao posljedica zbivanja u ovom svijetu, ali ne kao posljedica sudbine ili nečeg sličnog, nego zbog ljudi i njihove prirode.

On je također zagovornik i određene umjerene vrste hedonizma, tako da je promovirao slobodnu seksualnost ljudi kod kojih postoji konsenzus. Protivio se ideji da brak mora trajati do smrti jednog od supružnika (Meslier 2009: 301) i smatrao je da bi bilo bolje za ljude da postoji sloboda stupanja u brak i bračnu zajednicu, kao i istupanja (Meslier 2009: 307) – žene bi se trebale moći razvesti od loših muževa. Meslier je imao i izuzetno progresivne ideje koje se tiču tretiranja životinja. On se pita kakav bi to bog htio uspostaviti praksu barbarskih žrtvovanja životinja koje »su osjetljivije na povredu i bol

koliko i mi« (Meslier 2009: 145), što je suprotno kartezijanskoj filozofiji koja ih smatra za mašine bez duše i osjećanja. Smatrao je da se kod životinja vide svi znaci i sve posljedice strasti koje mi u nama osjećamo« i da moramo vjerovati u to da su one »osjetljive kao i mi na dobro i zlo, tj. na zadovoljstvo i bol« (Meslier 2009: 146). Zapravo, Meslier jasno kaže da

»... duša nije duhovna i besmrtna kako to tvrde naši kartezijanci i u što bi nas praznovjerni bogokultisti htjeli uvjeriti.« (Meslier 2009: 548)

Poslije smrti nema ničega i »svi ćemo se vratiti u stanje u kojem smo bili prije nego što smo rođeni ili prije nego što smo postojali« (Meslier 2009: 430), tj. ona »uništava sve u nama, lišava nas svih misli, osjećanja i znanja« (Meslier 2009: 431).

U 40. poglavlju Meslier piše o tri osnovne greške kršćanske moralnosti (Meslier 2009: 263). Prva je što se od ljubavi prema boli i od same boli i patnje pravi vrlina jer je tako rekao Krist. Meslier je veliki dio života proveo u okruženju sa siromašnim ljudima i nikad nije mogao shvatiti što je to dobro u patnji i siromaštvu. Kao svećeniku, njemu je bilo sasvim jasno da Krist misli na odricanja u ovom svijetu da bi uslijedile nagrade u narednom, ali kao materialist i ateist tako nešto nije mogao prihvatiti – za njega je ovo jedini život koji imamo (»ovaj život, jedini život koji imate« (Meslier 2009: 32)) i inzistira na tome da je ova doktrina politička manipulacija i osnova surove ekonomske eksploatacije. Crkva želi propagirati ovakve ideje da bi siromašni bili manje nezadovoljni (lažnom) utjehom da će u sljedećem životu bolje živjeti ako u ovom izdrže sve nedaće.

Druga greška je što se ne kažnjavaju samo loša djela, nego i misli i želje i uopće tjelesne žudnje, a koje Meslier shvaća kao prirodne i nužne »za očuvanje i množenje ljudske rase« (Meslier 2009: 263). Jasno je da se ovdje misli na kršćansko shvaćanje seksualnosti i da je u pitanju zagovaranje etike čina, a ne etike misli. Vjerojatno nije potrebno detaljnije objašnjavati apsurdnost i besmislenost etike misli u realnom životu. Ipak, Meslier nije bio zagovornik libertinizma recimo Johna Wilmonta ili Marquisa de Sadea, čije ideje su se zaista povezivale s ateizmom. On je ipak zagovarao umjereni hedonizam i sućina je bila pokazati da je kršćanska doktrina o seksualnim odnosima jalova.

Treća greška tiče se činjenice da dolazi do obrtanja pravde i prirodne jednakosti – tako da se favoriziraju zli ljudi, a tlače se dobri i slabi. Takva doktrina odobrava i zagovara Kristovu praksu da se vole neprijatelji i da se čini dobro ljudima koji su nam nanijeli zlo. Ovakvi stavovi su za Mesliera protivni zdravom razumu i prirodnom pravu, odnosno pita se zašto bismo voljeli (ili zašto ne bismo mrzili) onog koji nam nanese zlo? Ovakva ideja također se može koristiti u političke svrhe jer iz nje slijedi da potlačeni moraju voljeti svoje vladare. Meslierov stav prema plemstvu i svećenstvu najbolje se vidi iz rečenice s početka knjige, kada kaže kako se sjeća da mu je jedan neobrazovan čovjek rekao da mu je želja da »svi vladari Zemlje i sve plemstvo budu obješeni i zadavljeni crijevima svećenika« (Meslier 2009: 37).¹¹

11

Ovaj citat je poznat u nekoliko varijanti i često se pripisuje Diderotu. Dvije najpoznatije verzije svakako su: »Njegove ruke bi isplele svećenikova crijeva, kad ne bi imao konop da zadavi kraljeve.«; koja se zaista nalazi kod Diderota u knjizi *Poésies Diverses*, objavljenoj

1875., i: »Zadavimo posljednjeg kralja crijevima posljednjeg svećenika.«; koja se nalazi u knjizi *Cours de Littérature Ancienne et Moderne*, koja je izašla 1840. godine i u kojoj se ovaj citat pripisuje Diderotu. Vidi <http://bartleby.com/> (pristupljeno: 14. 4. 2016.).

Meslierov radikalni ateizam i materijalizam

»[K]rist kršćana je tijekom života shvaćan kao ništa drugo doli bezvrijedan čovjek dostojan prezira, fanatični ludak i, konačno, bijedan i mizeran nitkov. Kako onda mi možemo vjerovati da je zaista izvodio toliko puno divnih čuda? Naprotiv, prije treba vjerovati da je zaista bio samo fanatičan ludak, i shodno tome, krišćanstvo je na početku bilo samo čisti fanatizam.« (Meslier 2009: 84)

Prirodna ili racionalna teologija suprotstavljena je religiji otkrivenja jer se tiče znanja o bogu koje se može steći ljudskim razumom, bez ikakve pomoći otkrivenja. Tijekom povijesti filozofije sućina prirodne teologije bila je u dokazima za postojanje boga, odnosno u racionalnoj demonstraciji postojanja boga uz pomoć pukog (prirodnog) razuma (vidi npr. Martin 1990; Sobel 2006). Dakle, ovi argumenti postoje i prije kršćanstva, a tijekom patrističkog perioda postaju neodvojivi dio kršćanske teologije. Moguće je razlikovati dva suprotstavljena shvaćanja po pitanju načina na koji ljudski razum može doći do boga. Jedan je dokaz za postojanje boga *a priori* (dokazivanje od uzroka k posljedici, odnosno nezavisno od iskustva), a drugi *a posteriori* (od posljedice k uzroku, odnosno polazeći od iskustva) (Antognazza 2006). Bez obzira na velike razlike, postojalo je slaganje oko toga da razum može dokazati postojanje boga. Pojavljivanjem Martina Luthera i Jeana Calvina na povijesnoj sceni u šesnaestom stoljeću ovaj se konsenzus narušava postavljanjem pitanja može li uopće ljudski razum spoznati boga bez otkrivenja i može li ikako dokazati njegovo postojanje.

Tijekom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća postojalo je puno sukoba između ortodoksnih teologa i njihovih protivnika. S vremenom je došlo i do izvjesnog »rata« između jezuita, kartezijanaca i jansenista oko argumenata za postojanje boga, tako da su se ateisti na njih počeli pozivati, kao što su to činili i Meslier, što je manje poznato, i d'Holbach (npr. d'Holbach c. 1776/1835). Ovi sukobi doveli su i do uspona umjerenog skepticizma koji su razvili neki protestantski teolozi, a kasnije i neki pripadnici Kraljevskog društva u Engleskoj (vidi Hudson, Lucci i Wigelsworth 2014). Prigovori i kritike koji su dolazili od ateista naglašavali su nekoliko stvari – da neslaganje kršćanskih teologa jasno govori o neistinitosti njihove religije jer ne postoji niti konsenzus oko dokaza za postojanje boga niti oko validnosti argumenata, niti oko mogućnosti dokaza da bog postoji. Meslier je čak odbacio i prirodnu teologiju; od jansenista je preuzeo skepticizam, ali ne i njihov fideizam.¹² Svi njegovi argumenti su derivativni, tako da u njima nema puno originalnosti, ali zanimljivo je to što ih je izvlačio iz djela ortodoksnih teologa (Meslier 2009).

Meslier je bio materijalist i izvjesno je da je do te filozofske pozicije došao sam jer se u njegovoj biblioteci nisu nalazile knjige antičkih materijalista (Onfray 2009), a ako je to stvarno tako to je zaista fascinantan poduhvat.¹³ Jasno je da su materijalizam i ateizam dvije najopasnije doktrine za službeno kršćanstvo i materijalizam je u tom smislu mogao podrazumijevati više stvari – da je univerzum slučajni proizvod materije koja se kreće (mijenja), da je sve što postoji zapravo materija i da se um može shvatiti bez pozivanja na duhovne (nematerijalne) supstancije. Meslier je smatrao da je materija u osnovi svega i da samo materija može pokrenuti materiju, što znači da je nematerijalni uzrok nikad ne može pokrenuti – materija ne može primiti pokretačku silu »od bića koje nije materija« (Meslier 2009: 401). Za Mesliera čovjekova sućina nije u njegovim mislima jer bi inače prestao postojati dok spava, tako

da čovjek nije um koji se nalazi u tijelu. On je određeni oblik materije, a ne postoje stupnjevi bića, nego samo promjene, odnosno modifikacije jedne materije koja uvijek postoji u različitim formama, te iz toga slijedi da svijetom ne rukovodi savršeno biće, nego kretanje materije i da materija misli jer samo ona i postoji (Meslier 2009).

Meslier je izričit kada kaže da su svi zakoni i društveni poredak ljudski izumi, a isto važi i za religije (Meslier 2009: 47). Oni koji su ih izmislili pozivali su se na boga samo da bi lakše bili prihvaćeni od strane običnih ljudi. Ako nije tako, onda to znači da su religije zaista božanske institucije, a tako nešto je gotovo nevjerovatno zbog međusobnih proturječnosti. Ne mogu sve biti točne, tako da ne mogu poticati od istog izvora – boga. Zato su sve religije iste i vrlo je zanimljiva činjenica da ljudi misle kako je njihova religija uvijek drugačija i posebna u odnosu na sve druge – uvijek se zato osuđuje tuđa idolatrija, a svoja se uzdiže.

»Nema religije koja se ne pretvara da podučava najčišću, najsvetiju i najistinitiju doktrinu.« (Meslier 2009: 193)

Meslier inzistira na tome da su ljudi koji su izmišljali religije ipak bili skromniji u svojim ambicijama nego njihovi sljedbenici kojima nije bilo dovoljno da budu samo neka vrsta interpretatora božje volje, nego su i sami željeli postati bogovima, odnosno imati takav tretman od strane podanika (kao primjer naveo je rimske imperatore).

»... religija je pravo uzgajalište fanatika, to je zaista najbolji teatar u kojem oni najbolje igraju svoje uloge.« (Meslier 2009: 431)

Ako netko tvrdi da je religija božanska institucija, za to treba ponuditi kredibilne dokaze, a tako nešto nitko ne nudi.

»Samo ih trebate pročitati [takozvane svete knjige] i vidjet ćete da nema učenosti, nema znanstvenog znanja, nema uzvišene misli, nema mentalne proizvodnje koja nadilazi prirodne i obične sile ljudskog uma.« (Meslier 2009: 102)

Sve dok nema dokaza, u religijske tvrdnje ne treba vjerovati jer čuda ne mogu biti odlučujući dokazi za istinitost religije – ne možemo znati da su se dogodila, o njima postoje različite priče i brojna neslaganja, a uvjerljivost da su se uopće i dogodila nije ništa veća od izvjesnosti i točnosti starih novela i bajki (Meslier 2009: 93). Pored toga, kršćanska čuda najčešće su samo imitacija onoga o čemu su pisali poganski pjesnici. Nikakva čast se ne čini bogu time što mu se pripisuje autorstvo »toliko prostih, glupih, beskorisnih i smiješnih priča« (Meslier 2009: 102) i Meslier napominje da su Ezopove basne daleko ingenioznije i korisnije nego sve proste i banalne parabole koje su zapisane u takozvanim svetim knjigama. On također navodi puno proturječnosti koje se mogu naći među evanđeljima, tako da je, prema Meslieru, jasno da te knjige ne samo što ne potiču od boga, nego ne potiču ni od »bilo kakve prave ljudske mudrosti« (Meslier 2009: 113).

Što se tiče same *Biblije*, Meslier zaključuje da su svi sveti tekstovi zapravo djelo ljudi i zato predlaže da se i ona čita kao bilo koje drugo književno djelo

12

Jansenizam je stvorio nizozemski teolog Cornelius Jansen koji je umro 1638. godine i najveću popularnost stekao je u Francuskoj. Protivili su mu se mnogi iz katoličke crkve, a naročito jezuiti, da bi na kraju bio prozvan i za herezu.

13

Onfray (Onfray 2009) nije u pravu kada piše da je Meslier tvorac modernog materijalizma jer je prije njega materijalist bio Pierre Gassendi u svojoj opoziciji aristotelovskoj i kartezijanskoj filozofiji, iako je smatrao da je katolicizam kompatibilan s materijalističkim idejama (vidi npr. LoLordo 2007).

i ističe da je cilj tih tekstova želja da se napravi propagandni materijal Crkve koja bi na taj način lakše vladala ljudima. U tom kontekstu, biblijske ili religijske alegorije shvaća kao odraz slabosti i intelektualne lijenosti, a čuda kao obične gluposti koje proturječe prirodnim zakonima. Kada govori o Isusu, tu je također u potpunosti jasan:

»A ako bi se on sam ili netko poput njega vratio sada da nam kaže da ima takve misli i vizije, sigurno bismo ga danas gledali samo kao luđaka, budalu i fanatika – za što je i smatran u svoje vrijeme.« (Meslier 2009: 208)

Ovakvi Meslierovi stavovi su zanimljivi ako znamo da su mnogi slobodni mislioci tog doba imali dobro mišljenje o Isusovom moralnom učenju, odnosno kritizirali su kasnije kršćane zbog napuštanja ovih učenja ili odstupanja od njih (vidi npr. Hudson, Lucci i Wigelsworth 2014). Nema nikakvih naznaka da je Meslier sumnjao u Isusovo postojanje.

Na kraju, vjerojatno je najzanimljivije ono što Meslier ima za reći o samom bogu. Njegovi dokazi protiv postojanja boga najčešće se zasnivaju na postojanju zla u svijetu. Koliko su teodiceje bile besmislene u logičkom smislu, toliko je besmislen i ovaj pred-darvinistički argument, iako ga je Meslier bio svjestan.

»... sve što je najljepše i dostojno divljenja u prirodi ne dokazuje da postoji svemoćan i beskrajno dobar bog ništa više nego što i najmanje zlo dokazuje da ne postoji; a očigledan razlog za to je... to što sve što je najljepše i dostojno divljenja u prirodi može biti stvoreno samim silama prirode.« (Meslier 2009: 465)

Dakle, takve rasprave mogu imati smisla samo u okviru kršćanstva koje eksplicitno iznosi atribute boga, te mi »znamo« da je on beskrajno dobar, sveznajući i svemoguć, ali to ne znači da kršćanstvo ima točnu ideju o bogu. Bog bi mogao biti i beskrajno zao, mogao bi uživati u patnjama ljudi, mogao bi nagrađivati samo ateiste, a mrziti vjernike itd., a da i dalje postoji. Zato je bilo potrebno da se pojavi darvinizam kako bi znanost došla do relevantnijih podataka koji boga čine suvišnim jer neki definitivni dokaz o njegovom (ne)postojanju nije moguć. Mi se samo možemo (s pravom) povinuti ideji o naturalističkom prioritetu, kao jednoj varijanti Occamove oštrice, i tvrditi da naturalistička objašnjenja (ukoliko su validna) imaju prioritet u odnosu na supranaturalistička koja su vremenom postala sve rjeđa, da bi iz znanosti i potpuno nestala – sve što se nekad objašnjavalo bogom i u znanosti, danas se objašnjava prirodnim procesima.

Meslier na nekoliko mjesta u knjizi eksplicitno piše kako bog ne postoji:

»... nužno je sada dokazati i pokazati jasno da su ljudi još uvijek obmanuti... i da nema takvog bića, tj. *nema boga* [kurziv u originalu]« (Meslier 2009: 341)

»... on stvarno nije ništa i stvarno ne postoji.« (Meslier 2009: 417)

»... postoji svaki razlog da vjerujemo i kažemo da on ne postoji.« (Meslier, 2009: 419)

»... ne postoji biće koje oni zovu bog.« (Meslier, 2009: 433)

U jednom citatu iz *Biblije* ubacuje svoj komentar, pisan velikim slovima: »(JER BOGOVI NIKAD NE GOVORE OSIM KROZ USTA LJUDI)« (Meslier, 2009: 440). Zatim na još nekoliko mjesta u 74. poglavlju eksplicitno govori da nema boga, kao i na 571. i 574. stranici. Zanimljivo je i kako Meslier tumači odnos između boga i Adama. Bog koji je beskrajno dobar i mudar najvjerojatnije ne bi želio da ljudska sreća zavisi od snage ili slabosti jednog čovjeka, time misleći na Adama.

»I čiju slabost i krhkost je znao? I čiji pad u neposlušnost je predvidio? To se ne može povjerovati!« (Meslier 2009: 254)

Kasnije čak piše da je Adam očigledno bio »samo tikvan, glupan i idiot« (Meslier 2009: 341).

Meslier je naglašavao da su zbog praznovjerja i religije ljudi spremni na najgroznije stvari, a istovremeno ih tumače kao djela vrijedna hvaljenja i bilo mu je jasno da su dotadašnji najkrvaviji ratovi vođeni u ime religije. Zato pred kraj knjige piše:

»Religija i politika su ujedinjene u suradnji da vas drže zarobljenim pod njihovim tiranskim zakonima. Bit ćete bijedni i nesretni, vi i svi vaši potomci, sve dok dopuštate dominaciju vladara i kraljeva zemlje. Bit ćete bijedni i nesretni sve dok pratite greške religije i podčinjavate se njihovim ludim praznovjerjima. I zato, u potpunosti odbacite sve ove uzaludne i praznovjerne prakse religija! Protjerajte iz vaših umova ovo ludo i slijepo vjerovanje u njene lažne misterije, ne vjerujte u nju, rugajte se svemu što vam govore vaši sebični svećenici! Većina njih ne vjeruju nijednu riječ. Biste li željeli vjerovati više nego što oni sami vjeruju?« (Meslier 2009: 580–581)

»Uskoro ću biti ništa«

»Neka svećenici, propovjednici, učenjaci i svi poticatelji ovakvih laži, grešaka i prevara budu skandalizirani i razljućeni koliko god hoće nakon moje smrti; neka sa mnom postupe, ako hoće, kao s bezbožnim apostatom, kao s bogohulnikom i ateistom; neka me vrijeđaju i proklinju kako žele. Zaista me nije briga jer mi to ni najmanje neće smetati.« (Meslier 2009: 43)

Nakon prikaza radikalnih ideja Jean Mesliera, vjerojatno dva najzanimljivija pitanja bez konačnog odgovora su o tome zašto je izabrao karijeru svećenika i kako se s tim izborom borio i kako je uopće mogao razviti pogled na svijet kakav je razvio. Na početku knjige piše o odabiru poziva koji je smatrao apsurdnim i pogrešnim i to objašnjenje se može okarakterizirati na tri načina koji se međusobno ne isključuju. Moguće je reći da je njegovo ponašanje bilo licemjerno, što je ipak malo vjerojatno jer i sam govori o tome da se plašio posljedica koje su eventualno mogle uslijediti da je objavio to što je privatno mislio o religiji i Crkvi. Moguće je da je u pitanju racionalizacija, ali i iskren pokušaj da se objasni situacija u kojoj se nalazio. U svakom slučaju, poziv svećenika je odabrao zbog svojih roditelja koji su mislili da je takav život lakši od života »običnih ljudi«, nikad mu se nisu sviđali crkveni ljudi koji su za svoje usluge uzimali velike nadoknade i uvijek je suosjećao s običnim ljudima (Meslier 2009: 39).

Iako ne znamo je li na početku karijere bio ateist, vjerojatno je, makar donekle, sumnjao u doktrine katoličke crkve. Kako i sam ističe, osjećao je griznju savjesti zato što je ljudima pričao besmislene doktrine, ali slijedio je Kristovu doktrinu da je bolje davati nego primati. Bio je zadovoljan što umire miran i što nikad nije dao razlog da ga ljudi mrze i smatra da oni kojima je bio drag ne bi bili sretni da su ga vidjeli kako ga progone ili muče zbog njegovih ideja.

»Zato sam odlučio ostati nijem sve do samog kraja.« (Meslier 2009: 42)

Drugo zanimljivo pitanje koje se može postaviti nakon analize Meslierovog slučaja je pitanje o tome kako je u konceptualnom smislu bilo moguće da se ne vjeruje u pogled na svijet koji dominira u nekoj kulturi. Kao što smo vidjeli, i prije njegove knjige postojali su ateistički tekstovi, ali »ateist je bio predstavljen kao iskrivljena slika u ogledalu idealiziranog vjernika« (Kors 1990: 17), odnosno smatran je za nešto neprirodno i nije imao nikakvo ozbilj-

no intelektualno utemeljenje. Također, i danas je fascinantno to što je Meslier napisao *Testament* živeći u tadašnjoj katoličkoj kulturi bez utjecaja slobodnih mislilaca i čitajući mahom kršćanske knjige koje su pisale afirmativno o bogu, a postao je (možda) prvi eksplicitni vatreni ateist koji je formulirao ateistički i materijalistički pogled na svijet. Riječi kojima završava knjigu predstavljaju sigurno jedan od najupečatljivijih završetaka knjige u povijesti filozofije:

»Nakon ovog, neka ljudi misle, sude, govore i rade što god požele na svijetu; zaista me nije briga. Neka se ljudi prilagode i neka njima vladaju kako žele, neka budu mudri ili ljudi, neka budu dobri ili zlobni, neka kažu ili neka čak rade sa mnom što god žele nakon moje smrti: zaista me ni najmanje nije briga. Već sada gotovo da nemam nikakvu ulogu u onome što se čini u svijetu. Mrtvi, kojima ću se priključiti, ne brinu više ni oko čega, ne učestvuju više ni u čemu i nije ih više briga ni za šta. I zato, završit ću ovo s ništa. Jedva da sam nešto više od ništa i uskoro ću biti ništa.« (Meslier 2009: 593)

Literatura

Anderson, A. (1997). *The 'Treatise of the Three Impostors' and the Problem of Enlightenment*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Anderson, J. M. (2007). *Daily Life During the French Revolution*. Westport: The Greenwood Press.

Antognazza, M. R. (2006). »Arguments for the Existence of God: The Continental European Debate«. U: Haakonssen, K. (ur.). *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy*. New York: Cambridge University Press, str. 731–748. doi: <https://doi.org/10.1017/cho19780521867436.006>.

Bayle, P. (1697/1965). *Historical and Critical Dictionary: Selections*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company.

Berti, S., Charles-Daubert, F., Popkin, R. H. (ur.) (1996). *Heterodoxy, Spinozism, and Free Thought in Early-Eighteenth-Century Europe: Studies on the 'Traite des Trois Imposteurs'*. Dordrecht: Springer. doi: <https://doi.org/10.1007/978-94-015-8735-8>.

Boétie, É. de la (1576/2008). *The Politics of Obedience: The Discourse of Voluntary Servitude*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.

Bremmer, J. N. (2007). »Atheism in Antiquity«. U: Martin, M. (ur.) (2007). *The Cambridge Companion to Atheism*. New York: Cambridge University Press, str. 11–26. doi: <https://doi.org/10.1017/ccol0521842700.002>.

Brewer, C. (2007). »Thinker: Jean Meslier«. U: *New Humanist* 122 (4). Dostupno na <https://newhumanist.org.uk/articles/1425/thinker-jean-meslier> (pristupljeno: 16. 4. 2016.).

Crist, G. M. (1933). »Voltaire, Barcochebas and the Early French Deists«. U: *The French Review* 6 (6), str. 483–489.

Darnton, R. (2014). *Censors at Work: How States Shaped Literature*. London: The British Library.

Darnton, R. (1995). *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*. New York: W. W. Norton & Co.

Dennett, D. C., LaScola, L. (2010). »Preachers Who are Not Believers«. U: *Evolutionary Psychology* 8 (1), str. 122–150. doi: <https://doi.org/10.1177/147470491000800113>.

Descartes, R. (1637/2006). *Discourse on the Method of Correctly Conducting One's Reason and Seeking Truth in the Sciences*. Oxford: Oxford University Press.

D'Holbach, P. (1772/1878). *Superstition in All Ages*. New York: Miss Anna Knoop.

D'Holbach, P. (c. 1776/1835). *Christianity Unveiled. Being an Examination of the Principles and Effects of the Christian Religion*. New York: W. M. Johnson.

Drachmann, A. B. (1919/1922). *Atheism in Pagan Antiquity*. London: Gyldendal.

Febvre, L. (1937/1982). *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais*. Cambridge: Harvard University Press.

Fonnesu, L. (2006). »The Problem of Theodicy«. U: Haakonssen, K. (ur.). *The Cambridge History of Eighteenth-Century Philosophy*. New York: Cambridge University Press, str. 749–778. doi: <https://doi.org/10.1017/cho19780521867436.007>.

Gay, P. (1969). *The Enlightenment: An Interpretation. Volume II: The Science of Freedom*. New York: Alfred A. Knopf.

Godwin, W. (1793). *Enquiry Concerning Political Justice and its Influence on General Virtue and Happiness*. London: G. G. J. and J. Robinson, Paternoster-Row.

Hall, D. W. (2007). *The Last Priest: A Play About the Life of Jean Meslier*. Belfast: D. W. Hall.

Hatch, D. A. (2013). »Jean Meslier's Revolutionary Views on Christianity«. U: *Humanist Perspectives* 184, str. 22–27.

Hecht, J. M. (2003). *Doubt: A History*. New York: HarperCollins.

Hobbes, T. (1651/1889). *Leviathan*. London: John Bohn.

Hudson, W., Lucci, D., Wigelsworth, J. R. (ur.) (2014). *Atheism and Deism Revalued: Heterodox Religious Identities in Britain, 1650–1800*. Farnham: Ashgate. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315568256>.

Hyman, G. (2010). *A Short History of Atheism*. London – New York: I. B. Tauris.

Israel, J. I. (2001). *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750*. Oxford: Oxford University Press.

Kent, J. (1995). »The Enlightenment«. U: Byrne, P., Houlden, L. (ur.). *Companion Encyclopedia of Theology*. London – New York: Routledge, str. 251–271.

LoLordo, A. (2007). *Pierre Gassendi and the Birth of Early Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Martin, M. (1990). *Atheism: A Philosophical Justification*. Philadelphia: Temple University Press.

Martin, M. (ur.) (2007). *The Cambridge Companion to Atheism*. New York: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CCOL0521842700>.

McGowan, D. (2013). *Atheism for Dummies*. Mississauga: John Wiley & Sons.

Meslier, J. (2009). *Testament: Memoir of the Thoughts and Sentiments of Jean Meslier*. New York: Prometheus Books.

Meslier, J. (1992). »The Wisdom of Jean Meslier«. U: *Liberty Bell*, veljača 1992., str. 29–37.

Minois, G. (2009/2012). *The Atheist's Bible: The Most Dangerous Book That Never Existed*. Chicago – London: The University of Chicago Press. doi: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226530307.001.0001>.

Montaigne, M. de (1580/1993). *Essays*. London: Penguin Books.

Montesquieu, C. (1748/1897). *The Spirit of Laws. Two Volumes*. London: George Bell & Sons.

Muck, T. (2000). *The Enlightenment: A Comparative Social History 1721–1794*. London: Arnold. doi: <https://doi.org/10.5040/9781474210386>.

O'Keefe, C. B. (1961). »Conservative Opinion on the Spread of Deism in France, 1730–1750«. U: *The Journal of Modern History* 33 (4), str. 398–406. doi: <https://doi.org/10.1086/238912>.

Onfray, M. (2005/2007). *In Defense of Atheism: The Case Against Christianity, Judaism, and Islam*. Toronto: Viking.

Onfray, M. (2006). »Jean Meslier and 'The Gentle Inclination of Nature'«. U: *New Politics* 10 (4), str. 53–75.

Onfray, M. (2009). »Preface: The War Song of an Atheist«. U: Meslier, J. (2009). *Testament: Memoir of the Thoughts and Sentiments of Jean Meslier*. New York: Prometheus Books, str. 17–24.

Popkin, R. H. (1965). »Introduction«. U: Bayle, P. (1697/1965). *Historical and Critical Dictionary: Selections*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company, str. xi–xxxii.

Popkin, R. H. (1984). »*Theophrastus Redivivus*«. U: *Renaissance Quarterly* 37 (4), str. 630–634.

Popkin, R. H., Olaso, E. de, Tonelli, G. (ur.) (1997). *Scepticism in the Enlightenment*. Dordrecht: Springer. doi: <https://doi.org/10.1007/978-94-015-8953-6>.

Robertson, J. M. (1957). *A Short History of Freethought: Ancient and Modern*. New York: Russell & Russell.

Schwarzbach, B. E. (2011). »Reason and the Bible in the So-Called Age of Reason«. U: *Huntington Library Quarterly* 74 (3), str. 437–470. doi: <https://doi.org/10.1525/hlq.2011.74.3.437>.

Schwarzbach, B. E., Fairbairn, A. W. (1996). »History and Structure of Our *Traité des trois imposteurs*«. U: Berti, S., Charles-Daubert, F., Popkin, R. H. (ur.) *Heterodoxy, Spinozism, and Free Thought in Early-Eighteenth-Century Europe: Studies on the 'Traité des Trois Imposteurs'*. Dordrecht: Springer, str. 75–129. doi: <https://doi.org/10.1007/978-94-015-8735-83>.

Simmel, G. (1908/2009). *Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms*. Leiden and Boston: Brill. doi: <https://doi.org/10.1163/ej.9789004173217.i-698>.

Sobel, J. H. (2006). *Logic and Theism: Arguments for and Against Beliefs in God*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511497988>.

Spink, J. S. (1960/2013). *French Free-Thought from Gassendi to Voltaire*. London: Bloomsbury. doi: <https://doi.org/10.5040/9781472556530>.

Spinoza, B. (1677/1883). *Ethic. Demonstrated in Geometrical Order and Divided into Five Parts*. New York: Macmillan & Co.

Wade, I. O. (1933). »The Manuscripts of Jean Meslier's 'Testament' and Voltaire's printed 'Extrait'«. U: *Modern Philology* 30 (4), str. 381–398. doi: <https://doi.org/10.1086/388059>.

Wootton, D. (1985). »Unbelief in Early Modern Europe«. *History Workshop Journal* 20, str. 82–100. doi: <https://doi.org/10.1093/hwj/20.1.82>.

Wootton, D. (1988). »Lucien Febvre and the Problem of Unbelief in the Early Modern Period.« U: *The Journal of Modern History* 60 (4), str. 695–730. doi: <https://doi.org/10.1086/600441>.

Marko Škorić

Jean Meslier's Radical Atheism

Abstract

During the end of the 17th century, more and more "radical thinkers" began to speak about how common understanding of god was being incoherent, childish, and anthropomorphic. Because of that, their contemporaries saw them as atheists, although today probably nobody would characterize them as such. One thing is for certain – the definition of atheist had different meanings in different times. We know that many authors published their works anonymously or after their death, and one of those writers was Jean Meslier: He was a priest who wrote a book titled Testament, in which he developed a thorough materialistic and atheistic worldview. Besides that, he attacked the Church, Christianity, Jesus, God, aristocracy, monarchy, "ancient regime" etc. The paper analyses historical context in which Meslier lived, his biography, and his thoughts on politics, Church, ethics, materialism, and atheism.

Keywords

Jean Meslier, atheism, materialism, Enlightenment, clandestine literature